

GYVIEJI ARCHYVAI

Vilniaus kraštas po Lenkijos okupacijos jungu

Vidurinė Lietuva ir kt.

Vilniaus krašto istorinėje raidoje palyginus jį su kitomis Lietuvos dalimis buvo daugiausia specifikos. Šis kraštas pergyveno skirtingus politinės raidos laikotarpius.

Nuo 1920 m. rugsėjo 30 d. iki spalio 7 d. Suvalkuose vyko Lietuvos ir Lenkijos derybos. Spalio 7 d. buvo pasirašyta abiejų valstybių sutartis. Susitarta nutraukti karo veiksmus, pasikeisti karo belaisviais, nustatyta nauja demarkacijos linija, pagal kurią Vilnius turėjo likti Lietuvos pusėje, o Varėnos geležinkelio stotis – Lenkijos pusėje. Lenkija įsipareigojo per Varėną praleisti Lietuvos traukinius, važiuojančius iš Vilniaus į Alytų anuomet dar buvusiu geležinkeliu. Tačiau sutarčiai dar neįsigaliojus, J. Pilsudskio paskatintas generolas L. Želigovskis su savo rinktine spalio 9 d. užėmė Vilnių. Šitaip Lenkija pradėjo 19 metų trukusią Vilniaus krašto okupaciją, kurios jungą vilko ir dabartinio mūsų rajono didesnį dalis. Politinio akiplėšiškumo ir cinizmo pavyzdys: užgrobes Vilnių Želigovskis tą pačią dieną pasiuntė notą Lietuvos vyriausybei ir pasiūlė taikiu būdu išspręsti sienų klausimą. Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapiha irgi spalio 9 d. pasiūlė Lietuvos vyriausybei pradėti derybas ir pratęsti Suvalkų sutartimi numatytą demarkacijos liniją. Atsakymo iš Lietuvos Lenkija nesulaukė.

Vilniją ir gretimą Vakarų Baltarusijos teritoriją okupantai pavadino Vidurine Lietuva, pseudovalstybe, kuri turėjo

sukelti įspūdį, kad Vilniaus kraštas pats nenori priklausyti Lietuvai ir ieško sąjungos su Lenkija. Vid. Lietuva apėmė Vilniaus, Ašmenos ir Švenčionių apskritis bei Trakų apskr. 4 valsčius, iš viso apie 17 tūkst. kv. km teritoriją. Aukščiausioji valdžia pagal 1920 m. spalio 12 d. dekretą priklausė Vidurinės Lietuvos vyriausiajam kariuomenės vadui Želigovskiui. Jo ir Laikinosios valdančiosios komisijos 1920 m. spalio pabaigoje paskelbtame atsisaukime raginta gintis nuo Lietuvos: „Atsiminkime, kad Kauno valdžia siekia užgrobti Lydą, Ašmeną, Švenčionis, Trakus, nori jėga primesti mums savo valdžios viešpatavimą. Todėl visi kaip vienas vyras imkimės ginklų. Tegu mūsų krašte lietuvis lietuviškai, lenkas lenkiškai, baltarusis baltarusiškai, žydas žydiškai kalba ir Dievą garbina“ (Z. Budecki. *Stosunki polsko-litewskie po wojnie światowej. 1918-1928. Warszawa, 1928*).

„Valstybės“ herbas buvo diskas su Ereliu ir Vyčiu. Netgi savo pašto ženklus „valstybė“ turėjo. Valsčių žemės rinkliavas nustatinėjo patys valsčiai. Vid. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo vado dekretu 1921 m. liepos 27 d. savarankiško valsčių mokesčio normos padidintos iki 100 %, be to, valsčiai dar galėjo imti priedus prie valstybinio žemės mokesčio ir kitas rinkliavas, pvz., nuo gyvojo inventoriaus, t. y. gyvulių.

1922 m. sausio 8 d. surengti rinkimai į Vid. Lietuvos seimą. Lietuviai rinkimus boikotavo, juose nedalyvavo daug baltarusių ir žydų. Naktį iš sausio

7-osios į 8-ąją šnipai ir policija Vilniuje užėmė įstaigas ir kai kuriuos privačius butus, priklausiusius lietuviams ir baltarusiams, ypač saugojo kvartalus, kur buvo lietuvių ir baltarusių gimnazijos bei kitos įstaigos. Kratos ir areštai tęsėsi iki 16 val. Apie pusšimtis areštuotų žmonių uždaryti į Lukiškes. Po dviejų mėnesių 33 areštuotieji buvo automobiliu nuvežti prie Neprikl. Lietuvos sienos ir išvaryti į Lietuvą.

Oficiali statistika pateikė 60 % „seime“ balsavusiųjų skaičių. Vilniaus „seimas“ iškilmingame posėdyje 1922 m. vasario 20 d. nutarė išspręsti Vilniaus krašto likimą: „Vardan Dievo Visagallo Mes, Seimas Vilniuje, laisva ir visuotine Vilniaus krašto žmonių valia pašaukti įvykdyti jų apsisprendimo teisę...“ – Vid. Lietuvą prijungė prie Lenkijos be jokio federalinių ar autonominių išlygų (už tai balsavo 90 deputatų iš 106). Varšuvos seimas kovo 24 d. patvirtino Vilniaus „seimo“ nutarimą ir Lenkijos vyriausybės kovo 2 d. akta apie Vilniaus krašto sujungimą su Žečpospolita, 20-ties narių Vilniaus „seimo“ delegaciją pripažino Lenkijos seimo deputatais. 1922 m. balandžio 19 d., pirmojo Vilniaus užgrobumo 1919 m. trečiųjų metų proga, Vilnius su visu jo kraštu iškilmingai buvo „įteiktas“ Lenkijai. Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos Vaclovas Sidzikauskas gegužės 15 d. protestavo prieš šią grobikišką Lenkijos politiką.

1918 m. atsikūrus nepriklausomai Lenkijos valstybei, jos gyventojų teisinė padėtis buvo

pagrįsta vidaus ir tarptautiniais aktais. Svarbiausias tarptautinio pobūdžio aktas buvo Versalio sutartis ir ypač priedas prie jos § 93. Priedas numatė Lenkijos prievolės tautinių mažumų atžvilgiu. § 93 pagrindu 1919 m. birželio 28 d. tarp Lenkijos ir Antantės valstybių buvo pasirašyta atskira sutartis dėl nacionalinių mažumų. Jos § 2 skelbė visų Lenkijos piliečių, nepaisant tautybės, gyvenimo, laisvės ir nuosavybės, gynimą; § 2a – apie religijos laisvę; § 4 – apie teisę vartoti gimtąją kalbą teismuose; § 7 – apie teisę užimti vietas valstybinėse įstaigose; § 9 liudijo Lenkijos įsipareigojimą dėl mokyklų gimtąją kalbą ir kad visos nacionalinės įstaigos turėtų lygias teises naudotis valstybės biudžeto pagalba. Panašiai teigė 1921 m. kovo 18 d. Rygos sutartis tarp Rusijos, Ukrainos ir Lenkijos (sutarties § 7) bei Lenkijos konstitucijos 95, 109, 110 straipsniai. Deja, šie teiginiai galiojo tik popieriuje. Daugelio lenkų vėliau netenkino net Rygos sutartis. Vilniaus laikraštis „Slowo“ (1931 m. Nr. 63, str. „Taikos dešimtmetis“) rašė: „Rygos sutartimi nustatytos sienos neteikė tų ambicijų, kurias puoselėjome nelaisvės laikais. Juk mūsų praeitis siekė toli už dabartinės sienos linijos. Už tos linijos yra mūsų bažnyčios ir pakelių kryžiai, lenkų magnatų rūmai. Ne vienas lenkas šiandien ilgisi gimtosios dirvos, kurioje šeiminkauja kolchozai“.

Bus daugiau

Vytautas Valentinas
ČESNULIS

Knygnešystė – Lietuvos istorijos fenomenas

Varėnos viešojoje bibliotekoje (II aukšte) eksponuojama spaudinių paroda, skirta Knygnešio dienai – kovo 16-ajai – paminėti

Lietuviškosios spaudos draudimo laikotarpis, trukęs 40 metų, – vienas išskirtiniausių lietuviškos knygos kelio istorijos puslapių. Po 1863 metų sukilimo Rusijos imperijos valdžia uždraudė leisti ir platinti knygas lietuvių kalba, tiksliau, parašytas naudojantis lotyniško pagrindo abėcėle. Lietuviai šiam reikalavimui priešinosi. Lietuviški leidiniai buvo spausdinami užsienyje (tuometinėje Prūsijoje, Mažojoje Lietuvoje, Amerikoje), nelegaliai gabenami per sieną ir platinami Lietuvoje, kuri tuo metu buvo carinės Rusijos imperijos sudėtyje. Lietuviškos knygos ir laikraščiai ėjo iš rankų į rankas, buvo slapta skaitomi, vaikai namuose mokomi lietuviško rašto. Imperinės valdžios atstovai, matydami, jog nebegali sustabdyti knygų platinimo, 1904 m. panaikino daugiau kaip 40 metų trukusį lietuviškos spaudos draudimą.

2004 metais UNESCO knygnešystę įvertino kaip unikalią ir pasaulyje neturintį atitikmenų veiklą, o kovo 16-oji (Jurgio Bielinio gimimo diena) oficialiai paskelbta Knygnešio diena. Šią dieną pagerbiami knygnešiai, lietuvių kalbos draudimo metais platinę lietuviškas knygas.

Tuo sunkiu lietuvių tautai metu ir Dzūkijos žmonės neliko nuošalyje. Dzūkiją pasiekdavo ir lietuviška maldaknygė, ir laikraštis. Garsių knygnešių gyveno ir mūsų krašte.

Paroda supažindina su žymesniais Varėnos krašto knygnešiais. Didžiausias gerai organizuotas knygnešių tinklas buvo Valkininkų apylinkėje. Valkininkų knygnešių organizatoriumi buvo kunigas Silvestras Gimžauskas (1845-1897), dirbęs čia 1884-1892 metais. Pirmasis lietuviškų knygų platinimą Merkinėje ir visoje Merkinės parapijoje organizavo kun. Konstantinas Jagminas (1868-1896). Vienu iš uoliausių K. Jagmino padėjėjų, draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojų Merkinės apylinkėse buvo Kazys Barysas (1867-1922). Parodoje eksponuojamas segtuvas „Varėnos rajonas lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu (1864-1904)“. Čia surinktos straipsnių iš periodinės spaudos kopijos apie Varėnos krašto knygnešius. Šią medžiagą papildė Elenos Glavickienės, buvusios ilgametės Bibliografijos, informacijos ir kraštotyros skyriaus vedėjos, parengta bibliografija „Varėnos krašto knygnešiai“ (2004). Bibliografija supažindina su žymių mūsų krašto knygnešių Kazio Baryso, Silvestro Gimžausko, Konstantino Jagmino biografijomis. Pateikiama literatūra apie jų ir kitų knygnešių veiklą spaudos draudimo laikotarpiu.

Parodoje – leidiniai apie spaudos draudimo laikotarpį ir knygnešystę. Kad knygnešystės istorija nenuėitų į užmarštį, pasirūpino iš Rokiškio krašto kilęs Petras Ruseckas, pats užaugęs ir subrendęs knygnešių laikais. Šį laikotarpį jis sulėgino su didžiųjų kovų su kryžiuočiais gadyne. Jis sukūrė nemirtingą paminklą knygnešiams: knygą – atsiminimų rinkinį „Knygnešys“ (I t. – 1926, II t. – 1928). Dar 1924 metais jis per spaudą kreipėsi į visuomenę, prašė paremti jo iniciatyvą surinkti knygnešystės atsiminimus. Pavyko surinkti jų tiek, kad būtų buvęs išleistas ir trečiasis „Knygnešio“ tomas. Deja, tuo laikotarpiu jam dienos šviesos išvysti nebuvo lemta. Šis tomas išleistas tik 1997 metais.

Benjaminas Kaluškevičius ir Kazys Misius surinko medžiagą apie visos Lietuvos knygnešius bei daraktorius ir išleido dvitomį „Lietuvos knygnešiai ir daraktorai. 1864-1904“. *Be minėtų leidinių* skaitytojus sudominti turėtų „Kovos metai dėl savosios spaudos“ (1957), Gedimino Ilgūno „Knygnešių keliais“ (2005), „Raidžių draudimo metai“ (2004) ir kt.

Knygnešių veikla yra labai svarbus istorinis dalykas. Ir nors šiais laikais popierinės knygos, ypač jaunimo, ne visada pakankamai vertinamos, mes turime būti dėkingi žmonėms, kurie padėjo lietuviškosios spaudos, kurių dėka mes šiandien galime didžiuotis gimtąją lietuvių kalbą.

Laimutė CIBULSKIENĖ
Varėnos viešosios bibliotekos bibliografe

Tauta prasideda nuo žodžio

Dubičių bibliotekoje įvyko renginys, skirtas Gimtosios kalbos dienoms ir Pranciškui Skorinai...

Renginys suorganizuotas kartu su Dubičių kultūros centru. Prisiminėme Pranciškų Skoriną, spaustuvininką, knygų spausdinimo pradininką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, pirmosios spaustuvės Vilniuje įkūrėją ir knygų leidėją, prieš 500 metų išspausdinusį pirmąją knygą – „Mažoji kelionių knygelė“. Atkreipėme dėmesį į išskirtinį Pranciškaus Skorinos vaidmenį LDK kultūrai, tarp tautiniam Lietuvos ryšiams, proeuropietiška kaimynų baltarusių visuomenei, Lietuvos valstybingumo raidai.

Kalbėjome apie mūsų kalbos kilmę ir prasmę. Juokavome, kad ilgiausias lietuviškas žodis „nebeprisikiškiakopūsteliaujantiesiems“ užleido vietą dar ilgesniam – „nebeprisivaizdotinklaraštininkaujantiesiems“ (43 raidės). Kartu sprendėme testus: „Ką žinau apie savo gimtąją lietuvių kalbą, jos istoriją“ ir „Kurie žodžiai rašomi su raide ū, o kurie su u?“. „Keliavome“ per lietuvių kalbos abėcėlę ir tikrinomės,

ar žinome lietuviškų žodžių prasidedančių č, f, h, n, o, p raidėmis, reikšmes. Sužinojome, kad žemaičių posakis „sėdėti pablaka“ reiškia sėdėti ištiestomis kojomis ant lygios žemės, barsukas kitaip dar vadinamas opšrus, niautis – tai pyktis ir bartis, fetras – veltinė medžiaga skrybėlės, hegzametras – tam tikra eiliavimo forma, česnakė – varlė, kuri užpulta išskiria česnakų kvapo skystį. Kūrybinė užduotis: parašyti kuo daugiau žodžių iš 7 raidžių, o kas antra raidė turi būti – a. Iš viso užrašyti 56 žodžiai! Iš įdomybių apie knygas: tsundoku – žodis

Japonijoje, reiškiantis priklausomybę nuo knygų pirkimo, kurių nežadama skaityti. O be reikalo, nes reguliarius skaitymas sumažina tikimybę susirgti Alzheimerio liga; žodis knygnešys neverčiamas į svetimą kalbą. Rimtai padirbėjus laukė linksma tema – koronos laikų liaudies išmintis: „Testo nesulaukęs, nesakyk „op“, „Pasitaikė kaip durniui imunitetas“, „Prieš koroną nepakosėsi“, „Pagal kaukę sutinka, pagal protą palydi“, „Žmogus žmogui – virusas“ ir kt. Atsisveikinant įteiktos padėkos, palinkėta: „Nebūkime abejingi gimtajai

lietuvių kalbai, juk ji – viena iš seniausių, gražiausių ir skambiausių pasaulio kalbų. Ją saugokime, branginkime ir perduokime“. Bibliotekoje parengta spaudinių paroda „Tauta prasideda nuo žodžio“.

Bibliotekos lankytojai vaikams Neda Balcevičiūtė, Milana Karič ir Kajus Paliskis dalyvavo naujienų portalo www.manokraštas.lt virtualioje parodoje „Atverkime kalbos turtus“, piešė daiktus ir žmones, juos apibūdino.

Regina
LUKOŠEVIČIENĖ
Dubičių bibliotekininkė